

Олена Ткачук¹

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Гендерні аспекти творчості Джозефа Конрада в англомовних розвідках

Gender aspects of creativity by Joseph Conrad in English studies. The article is devoted to the analysis of gender discourse in the artistic heritage of the English classics, a Pole by birth, Joseph Conrad, by modern studies, often in coverage of racial, national, political, postcolonial and other issues.

Keywords: gender, feminism, masculinity, sex, psychology, psychoanalysis, modernism

Гендерные аспекты творчества Джозефа Конрада в англоязычных исследованиях. Статья посвящена проблеме анализа гендерного дискурса в художественном наследии английского классика, поляка по происхождению, Джозефа Конрада, в современных научных исследованиях, часто в освещении расовых, национальных, политических, постколониальных и других вопросов.

Ключевые слова: гендер, феминизм, маскулинность, пол, психология, психоанализ, модернизм

Художні твори світового класика Джозефа Конрада, якого вважають „великим англійським письменником, незважаючи на те, що (він — О. Т.) не перестав бути поляком”², дають потужний поштовх для досліджень гендерного дискурсу, часто в контексті расових, національних, політичних, постколониальних та інших проблем.

Певні питання гендеру неодноразово порушував сам письменник у таких творах, як *Примха Олмейєра* (*Almayer's Folly*, 1895), *Вигнанець* (*An Outcast of the Islands*, 1896), *Караїн: спомин* (*Karain: A Memory*, 1897), *Аванпост прогресу* (*An Outpost of the Progress*, 1897), *Негр з “Нарцису”* (*The Nigger of the ‘Narcissus’*, 1897), *Серце темряви* (*Heart of Darkness*, 1899), *Лорд Джим* (*Lord Jim*, 1900), *Емі Фостер* (*Amy Foster*, 1901), *Юність* (*Youth*, 1902), *Ностромо* (*Nostromo* 1904), *Дуель* (*The Duel: A Military Story*, 1908), *Фрейя семи островів* (*Freya of*

¹ Поштова адреса: вул. Львівське шосе, 33, кв. 26, м. Хмельницький, Україна 29016.
E-mail: TkachukHelena@rambler.ru

² S. Zabierowski, *Polska misja Conrada*, Katowice 1984, с. 9.

the Seven Isles, 1912), *Очима заходу (Under Western Eyes, 1911)*, *Мемуари (Some Reminiscences, 1912)*, *Шанс (Chance, 1913)*, *Перемога (Victory, 1915)*, *Золота стріла (The Arrow of Gold, 1919)*, у збірнику *Дзеркало морів (The Mirror of the Sea, 1904–1906)*.

Ще на світанку ХХ століття, на початку розвою критичної думки, присвяченій художній творчості Джозефа Конрада, у наукових опусах поступово, дуже обережно починають піднімати ті теми та проблеми, які значно пізніше назвуть гендерними. Дослідники Річард Керл (1914)³, Хью Уолпол (1914)⁴, Генрі Луїс Менкен (1917)⁵, Рут Стауфер (1922)⁶, Гарріет Мері Кейпс (1922)⁷ відзначають глибокий психологізм Джозефа Конрада, неоднозначність оцінок (критичних і захоплених) комплексності жіночого та чоловічого світоглядів у творах англійського письменника, його увагу до складності психології чоловіків і жінок, його песимізм і, водночас, надію: адже він „розуміє інтимні мотиви і невимовні таємниці кожного чоловіка або жінки, що потрапляють у складні обставини життя”⁸.

Але перші критичні коментарі намічено тільки дотично, у роботах немає глибокого аналізу гендерних питань, науковці більше приділяють увагу самому існуванню того чи того характеру (чоловічого, жіночого) у творах автора, фіксують ту чи ту ситуацію. Не можна не говорити про зацікавлення критики безпосередньо проблемами гендерного дискурсу у творчості Конрада, але іноді спадає на думку, ніби дослідники абсолютно певні, — гендерні проблеми цілком поза увагою автора. Так, наприклад, у судженні Хью Уолпола відчувається схвалення байдужості Конрада до теми кохання: „Як інші чоловіки пишуть про жінок, яких вони кохають, так Конрад пише про кораблі”⁹.

Прагнення поставити на один щабель кохання та стосунки між закоханими зі ставленням людини до кораблів і моря відбувається з ініціативи самого Джозефа Конрада. Варто згадати його міркування з твору *Вигнанець*: „Як красива і легковажна жінка, море [...] було чудове, коли посміхалося, незрівнянне, коли гнівалося, капризне, нелогічне, безвідповідальне, абсолютно непередбачуване, — воно викликало як велику любов, так і первісний страх”¹⁰ або уривок зі спогадів *Дзеркало морів*: „Корабель одразу усвідомив хвилину слабкості людини. Адже на відміну від усіх інших живих істот на суші та на

³ R. Curle, *Joseph Conrad: A Study*, New York 1914.

⁴ H. Walpole, *Joseph Conrad*, New York 1914.

⁵ L.H.A. Mencken, *Book of Prefaces*, New York 1917.

⁶ R.M. Stauffer, *Joseph Conrad: His Romantic-Realism*, Boston 1922.

⁷ M. Harriet, M. Capes, *Wisdom and Beauty from Conrad*, London-New York 1922.

⁸ R.M. Stauffer, *Joseph Conrad: His Romantic-Realism...*, с. 45.

⁹ H. Walpole, *Joseph Conrad...*, с. 33.

¹⁰ J. Conrad, *An Outcast of the Islands*, London 1896, с. 4.

морі, тільки перед судом неможливо прикидатися, — воно ніколи не стерпить невинність свого господаря”¹¹.

Висловлювання Річарда Керла повною мірою характеризує вектор оцінок репрезентації проблем гендеру у творчості англійського митця: „Жоден герой у прозі Конрада не позбавлений ознак своєї статі, але стать завжди трактується письменником з романтичної точки зору”¹².

Професійний моряк, неперевершений художник, Джозеф Конрад для втілення художнього задуму не раз застосовував барвисті „морські” метафори, які на асоціативному рівні були пов’язані з його першим фахом.

Але з плином часу зростає цікавість критиків до психологічної майстерності автора, а разом із цим, — і до вміння аналізувати психологічні гендерні конфлікти, хоч у характеристиках превалює загальнолюдський, а не гендерний акцент. Вже в 1922 році Рут М. Стауфер зазначає:

Every story which he has written; a psychological study of the soul of a man or a woman, better than any other writer, Conrad has succeeded in conveying to us the sense of the profound mystery that raps every human being, that perception we all have „man’s incapacity for self-realization”, that puzzled sympathy with man’s suffering, that recognition of the irony of fate, of the inscrutability of nature, of the eternal mutability of all things ; and finally our baffled realization hat at the end, even, nothing is clear. Such is life in actuality, and such is life in Conrad’s tales¹³.

Вивчення гендерного дискурсу як наукової проблеми в художньому творі Джозефа Конрада починається з 1900-х років ХХ століття. Результатом досліджень було перепрочитання „фаллоцентричного” літературного канону, що зафіксовано в тенденційній критиці (Рут Нейдлхафт), розвінчування традиційного іміджу Конрада як „людини моря”, морського вовка, сильного, мужнього чоловіка, який звертається тільки до чоловічої аудиторії, розкриваючи виключно чоловічі проблеми (Сьюзен Джоунз), пропонування радикального переосмислення робіт Конрада у світлі сучасних літературознавчих маскулінних теорій (Ендрю Майкл Робертс), аргументування, що в художніх творах Конрада жінки і жіночність часто репрезентовано опосередковано або, так би мовити, „легкими мазками” (Ліза Шнайдер), спроба ретельного вивчення творів Конрада в ракурсі гендеру (Тім Міддлтон), критика точки зору, що художні твори Джозефа Конрада або відрізняються недостатністю уваги до сексуальності та еротики, або характеризуються втратою художності у випадку подібної цікавості (Джеремі Готорн), розгляд гендерної ідентичності в ряду національних, расових і політичних ідентичностей письменника (Пітер Ланселот Маліоус), застосування психоаналітичного та феміністичного дослідницького підходів, що вивчають широкий спектр сучасних філософ-

¹¹ J. Conrad, *The Mirror of the Sea*, New York and London 1906, c. 55.

¹² R. Curle, *Joseph Conrad: A Study...*, c. 113.

¹³ R.M. Stauffer, *Joseph Conrad: His Romantic-Realism...*, c. 27.

ських і літературознавчих досліджень текстів Конрада (Найдеш Лету, Генрі Стейтен).

Аналізуючи гендерний дискурс ХХ століття загалом, були спроби порівняння подання гендеру в художніх творах Конрада та творах інших митців, зокрема: Джозефа Конрада, Томаса Гарді та Джорджа Еліота (Джим Рейлі *Shadowtime: History and Representation in Hardy, Conrad and George Eliot*, 1993), Джозефа Конрада та Натаніеля Готорна, Генрі Джеймса, Форда Мэдокса Форда і Френсіса Скотта Фіцджеральда (Кетрін Снайдер *Bachelors, Manhood, and the Novel, 1850–1925*, 1999), Джозефа Конрада, Генрі Джеймса і Вірджинії Вульф (Мері М. Павловскі *Landscape Painting: Gender and the Production of Cultural Space in Conrad, James and Woolf*, 2003), Джозефа Конрада і Френсіса Скотта Фіцджеральда, Вільяма Фолкнера, Річарда Натаніеля Райта, Вудро Вільсона та Теодора й Едіт Рузвельтів (Пітер Ланселот Маліоус *Our Conrad: Constituting American Modernity*, 2010).

Першим науковим дослідженням, яке було присвячене вивченню дискурсу гендеру у творчості англійського письменника, стала книга Рут Нейдлхафт *Джозеф Конрад (Joseph Conrad)*, що з'явилася в 1991 році. Припускаючи, що поняття гендерної відмінності містить як взаємозв'язок і взаємодію, так і гендерне протистояння, Нейдлхафт прагне переглянути специфічні проблеми феміністської критики, що протистоять „фаллоцентричному” літературному канону та досліджує процеси інтерпретації гендерних відмінностей у темах і структурах літературного тексту. Книга являє собою теорію гендерних відмінностей у творчості Конрада і пропонує ревізію в оцінці феміністської критичної думки¹⁴.

У 1993 році під редакцією Ендрю Майкла Робертса (*Conrad and Gender — Конрад і гендер*) опубліковано есеї Скотта МакКрекена¹⁵, Ребекки Стотт¹⁶, Сьюзен Джоунз¹⁷, Роберта Гемпсона¹⁸, Падміні Монджія¹⁹, Ендрю Майкла

¹⁴ L.R. Nadelhaft, *Joseph Conrad*, New Jersey, 1991.

¹⁵ S. McCracken, „A Hard and Absolute Conditions of Existence”: Reading Masculinity in „Lord Jim”, [y:] *The Conradian: Conrad and Gender*, Series Editors R. Hampson and Gene M. Moore, Amsterdam-Atlanta 1993, с. 17–38.

¹⁶ R. Stott, *The Woman in Black: Race and Gender in the „Secret Agent”*, [y:] *The Conradian: Conrad and Gender...*, р. 39–58.

¹⁷ S. Jones, *Representing Women: Conrad, Marguerite Poradowska, and „Chance”*, [y:] *The Conradian: Conrad and Gender...*, с. 59–74.

¹⁸ R. Hampson, „Chance” and the Secret Life: Conrad, Thackeray, Stevenson, [y:] *The Conradian: Conrad and Gender...*, с. 105–122.

¹⁹ P. Mongia, „Ghosts of the Gothic”: Spectral Women and Colonized Spaces in „Lord Jim”, [y:] *The Conradian: Conrad and Gender...*, с. 1–16.

Робертса²⁰, Лоуренса Девіса²¹, Моніки Елберт²² та інших авторів, присвячені проблемам гендеру у творах Конрада *Лорд Джим*, *Шанс*, *Секретний агент*.

Збірник наукових праць *Постколоніальна епоха: Джозеф Конрад після імперії (Under Postcolonial Eyes: Joseph Conrad after Empire)*, редактори: Гейл Фінчем, Міртл Хупер) вийшов у 1996 році. У книзі 4 розділи, один із яких називається *Репрезентація раси: клас і гендер*. Есе Падміні Монджіа *Імперія, нарратив і жінка в 'Лорді Джими' та 'Серці темряви'* і Міртл Хупер *Жінка темряви та Мати-Африка*, присвячені дослідженню гендерного дискурсу у творах Джозефа Конрада *Лорд Джим* та *Серце темряви*.

У 1998 році в антології під редакцією Кларисс Свішер *Конрадівські читання (Readings on Joseph Conrad)* вийшов есей Адама Гіллона *Гендерні ролі в романах Конрада (Gender Roles in Conrad's Novels)*. Збірник містить дослідження біографії Конрада, бібліографію його творів, хронологію життя та кар'єри письменника, вивчення проблем гендерного дискурсу в його творах.

Видана у 1999 році книга Сьюзен Джоунз *Конрад і жінки (Conrad and Women)*²³ пропонує переосмислити вклад письменника у модернізм, враховуючи важливість сучасної дискусії про жіночу ідентичність. Авторка розвінчує традиційний погляд на Конрада як на „морського вовка”, що звертається тільки до чоловічої аудиторії, висвітлюючи лише чоловічі проблеми, адже довгий час вважали, що писати про жінок та сексуальні стосунки не варто талантові Конрада. Джоунз цікавиться жінками навколо Конрада як друзями, товаришами або героями творів, розкриває сутність ставлення Конрада до жінок не тільки в його житті та творах, а й серед читачів.

Джоунз намагається окреслити характерні для польської культури жіночі впливи на Джозефа Конрада. Вони супроводжували письменника з ранніх років життя у Польщі, не останню роль зіграла в творчості митця його дружба з французькою письменницею польського походження Маргаритою Порадовською, а також співпраця з популярними журналами, у яких, на так званих „жіночих” сторінках, уперше з'явилися його менш відомі твори. Досліджуючи насамперед тексти таких мало знайомих романів Конрада, як *Chance* та *Suspense*, авторка підкреслює діапазон і неосязність проблем, що їх піднімає Конрад у своїй прозі, наголошуючи, що пізніші дискусії щодо питань гендеру та жанру часто беруть початок у його „великих” творах морської тематики.

²⁰ A.M. Roberts, *Secret Agents and Secret Objects: Action, Passivity, and Gender in „Chance”*, [y:] *The Conradian: Conrad and Gender...*, с. 89–104.

²¹ L. Davies, *Conrad, „Chance”, and Women Readers*, [y:] *The Conradian: Conrad and Gender...*, с. 75–88.

²² M. Elbert, *Possession and Self-Possession: The „Dialectic of Desire” in „Twixt Land” and „Sea”*, [y:] *The Conradian: Conrad and Gender...*, с. 123–146.

²³ S. Jones, *Conrad and Women*, Oxford 1999.

Дослідження Кетрін Снайдер Парубки, чоловіки і романи з 1850 до 1925 р. (*'Bachelors, Manhood, and the Novel, 1850–1925'*, 1999), аналізує роль оповідача-чоловіка в художньому творі досить розповсюдженій, але мало вивченій постаті в премодерністській і модерністській літературі від авторів-чоловіків: Натаніеля Готорна, Генрі Джеймса, Джозефа Конрада, Форда Мэдокса Форда і Френсіса Скотта Фіцджеральда. Снайдер показує, що саме чоловіки, які перебувають в культурному і літературному дискурсі як знакові постаті, змінюючи чинні критерії мистецтва, порушують звичні кордони буржуазної пристойності. Висвітлюючи питання гендерної ідентичності та стосунків між статями в текстах цих авторів, Снайдер розкриває естетичні та політичні засади традиційного канону англійського та американського модернізму²⁴.

Праця *Конрад і маскуліність (Conrad and Masculinity)* Ендрю Майкла Робертса (2000) пропонує радикальне перепрочитання творів Конрада у світлі сучасних теорій маскуліності. Спираючись на теорії фемінізму, гомосексуалізму, теорії кіно та теорії літератури, автор показує, що саме в творчості Конрада беруть початок певні наукові припущення про гендерні ролі та нестабільність „маскуліності”. Книга також пропонує вивчення взаємозв'язку маскуліності, імперіалізму та сучасності, наочного і тілесного в палітрі менш відомих творів Джозефа Конрада²⁵.

У книзі *Нарратив Конрада: повісті не тільки для чоловіків (Conrad's Narratives of Difference: Not Exactly Tales for Boys, 2003)* Ліза Шнайдер доводить, що всупереч загальновідомому факту, що твори Конрада характеризує відсутність жіночих образів, письменник часто змальовував жінок та відображав жіночність, але „гендітними рисами”. Стверджуючи, що гендер і відмінність є поняттям концептуальним і перформативним, Шнайдер розглядає багато добре відомих творів Конрада з метою демонстрації застосування в них прийомів алегоричної жіночої образності, опозиційних наративних стратегій та змішаних родових структур, які кидають виклик нормам і вимогам пізнього вікторіанства. Наукова розвідка Шнайдер провокує сучасний перегляд теорії відмінності й ілюструє, як герої Конрада долають „тіньову черту” вікторіанської парадигми гендеру, класу і раси²⁶.

Грунтовне дослідження Тіма Міддлтона *Джозеф Конрад* завдяки багатству критичного матеріалу та оригінальності трактування відомих творів письменника репрезентує його творчість у світлі постколоніальних, модерністських, культурологічних та, особливо, гендерних студій. Автор вивчає тексти Конрада від їх першої публікації до наших днів, особливу увагу приділяючи аналізу

²⁴ K.V. Snyder, *Bachelors, Manhood, and the Novel, 1850–1925*, Cambridge University Press 1999.

²⁵ A.M. Roberts, *Conrad and Masculinity*, Basingstoke-New York 2000.

²⁶ L. Schneider, *Conrad's Narratives of Difference: Not Exactly Tales for Boys*, New York-London 2003.

критики творів митця. Великий інтерес становлять перехресні посилання між розділами дослідження з метою встановлення зв'язків між текстами, контекстами Конрада та критичними роботами, присвяченими його творчості, а також нові, неординарні пропозиції автора щодо нового прочитання текстів Конрада²⁷.

Сексуальність і еротика в творчості Джозефа Конрада (Sexuality and the Erotic in the Fiction of Joseph Conrad, 2007) Джеремі Готорна — це критика взаємопов'язаних і часто суперечливих уявлень в літературознавчій критичній думці про те, що в своїх художніх творах Джозеф Конрад не виявляє цікавості до сексуальності або еротики, до того ж, стверджує автор, хибними є переконання, що, коли Конрад робить спробу змалювати ці стани, то завдає шкоди художності твору. Таким чином, Готорн наполягає на необхідності перегляду точки зору, що Конраду бракує розуміння самого сенсу сексуальності. Він стверджує, що повнота бачення художнього світу Конрада повинна також включати розгляд проблем сексуальності та еротики в творчості письменника, але не як окремих сфер людського життя, а як елементів, діалектично пов'язаних із суспільними та політичними питаннями, що завжди вважалися найголовнішими в художньому доробку Джозефа Конрада. Автор ставить за мету здійснити нове прочитання творів *Лорд Джим*, *Серце темряви*, *Посмішка фортуни*, *Таємний агент*, *Очима Заходу*, *Фрейя семи островів*, *Тіньова межа*, *Перемога* в ракурсі досліджень дискурсів гендеру та постколоніалізму²⁸.

Книга Пітера Ланселота Маліуса *Наш Конрад: як починався американський модернізм (Our Conrad: Constituting American Modernity)*, що вийшла в 2010, присвячена історії рецепції творчості Джозефа Конрада в Сполучених Штатах Америки та її вирішальній ролі у формуванні американського модернізму зокрема й американської культури загалом. Хоч Конрад відвідав країну тільки в останній рік свого життя, його художня творчість віддзеркалює славетну американську концепцію сильної духом людини, що знаходить своє місце під сонцем ціною неймовірних зусиль (conception of „self-made man”), що так близька духові американської нації. Маліус намагається переглянути сучасну американську історію літератури та культури крізь призму конрадівського прийому відчуження. Оперуючи широким спектром джерел, що виявляють історичні та політичні чинники, які зробили твори Конрада надзвичайно цінними для видатних майстрів (Френсіса Скотта Фіцджеральда, Вільяма Фолкнера, Річарда Натаніеля Райта, Вудро Вільсона та Теодора й Едіт Рузвельтів), автор досліджує регіональні відмінності в рецепції творчості Конрада, припускаючи, що іноземний автор, безперечно, міг стати невід'ємною частиною культури Сполучених Штатів. Окрім мультикультурно-

²⁷ T. Middleton, *Joseph Conrad*, London 2006.

²⁸ J. Hawthorn, *Sexuality and the Erotic in the Fiction of Joseph Conrad*, London–New York 2007.

го, расового, політичного дискурсів, автор приділяє величезну увагу дискурсу гендеру²⁹.

Використовуючи психоаналітичний та феміністський підходи, Найдеш Лету та Генрі Стейтен в антології „Серце темряви” Джозефа Конрада і новий сучасний погляд на категорію жахливого за Лакое-Лабартом (*Conrad's „Heart of Darkness” and Contemporary Thought Revisiting the Horror with Lacoue-Labarthe*), під редакцією Найдеш Лету (2012), пропонують інноваційний підхід до вивчення наративної структури повісті *Серце темряви*. Цей твір із його дискусійними акцентами на проблемах раси, гендеру та імперії, часто називають „знаковим твором”, „віхою” літератури та культури ХХ століття. Науковці вивчають увесь спектр сучасної філософської та літературознавчої критики тексту, рекомендуючи нове прочитання гендеру з точки зору перспективи деконструктивного, психоаналітичного і постколоніального підходів³⁰.

Дослідження гендерного дискурсу в творчості Джозефа Конрада вважається перспективним вектором сучасних наукових розвідок. Але ще під час перших кроків Джозефа Конрада у великій літературі в критичних рецензіях на твори письменника звертали увагу на заангажованість Конрада питанням гендеру: як справедливо зазначено в анонімній критичній статті *Сіль старого моря*, присвяченій аналізу творів письменника (опублікованій у „Daily Chronicle” від 22 грудня 1897 року), „тільки мати та одна чи дві інші жінки, що очікують нас на причалі, можуть подарувати нам дотик ніжності як у казці; адже історія, в якій немає місця вічній жіночності, — тільки програє”³¹.

Поступово у критичній думці відбулося усвідомлення невід’ємності гендерного дискурсу від наукового трактування глибин світобудови. Під гаслом глибокого зв’язку проблем гендеру з іншими важливими проблемами у творах Джозефа Конрада здійснюються сучасні дослідження художнього доробку англійського письменника.

²⁹ L.P. Mallios, *Our Conrad: Constituting American Modernity*, Stanford, Calif 2010.

³⁰ N. Lawtoo, *The Horror of Mimesis: Echoing Lacoue-Labarthe, [y:] Conrad's „Heart of Darkness” and Contemporary Thought: Revisiting the Horror with Lacoue-Labarthe*, ed. N. Lawtoo, London-New York 2012, c. 239–259.

³¹ N. Sherry, *Joseph Conrad: The Critical Heritage*, London and New York 2005, c. 69.